

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

6-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журнали бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

ШЕРМУҲАММАДОВ Б.Ш.
ЗОКИРОВ И.И

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR (Япония)

LEEDONG WOOK. (Жанубий Корея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

ДАДАЕВ С. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ТУРДАЛИЕВ А. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

ШУКУРОВ Р. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВА Д. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.А. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

ОРИПОВ А. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.
Шералиева Ж.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

М.Исмоилов, З.Кўпайсинова Параболо-гиперболик типдаги модел тенглама учун нолокал масалалар	6
---	---

БИОЛОГИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

Ж.Абдурахмонов, Х.Муйдинов, М.Рахимов Индивидларнинг умр кўриш давомийлиги ҳақида	11
В.Исаков, У.Мирзаев, М.Юсупова Фарғона водийси қумли даҳалар тупроқлари	14
А.Махсумов, Б.Исмаилов 1-фенил азонафтол-2 пропаргил эфири ва унинг ҳосилаларининг олиниши	20

КИМЁ

Х.Юлдашев, Ю.Мансуров Оксид катализаторларда ис газининг оксидланиши	24
С.Хушвақтов, Ю.Файзуллаев, М.Жўраев, Д.Бекчанов, М.Мухамедиев Пластикат поливинилхлорид асосидаги янги поликомплексоннинг ғоваклик даражаси ва сорбцион хоссалари	29

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

И.Носиров Иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида табиий бойликлардан фойдаланишда экологик менежментнинг назарий ва методологик асослари	33
С.Хусанбоев Туризм соҳасини ривожлантиришнинг айрим масалалари	40

ФАЛСАФА, СИЁСАТ

Ў.Аҳмедова Таълимнинг ижтимоийлашувида маънавий тарбия масаласи	44
---	----

ТАРИХ

О.Маҳмудов Ўрта аср Испания таржима марказларида лотин тилига ўгирилган асарлар	47
С.Юлдашев Фарғона сомоний волийлар бошқаруви даврида	53
А.Атаходжаев Илк ўрта асрларда Марказий Осиёдаги этнослараро маънавий маданиятнинг ўзаро таъсири	61
И.Фуломов 1939 йилда Ўзбекистон ССРда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш тадбирига доир	67
А.Алохунов Бронза ва илк темир даври чорвадорлари ишлаб чиқариш хўжалигига доир айрим мулоҳазалар	73
В.Абиров Ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи муаммосининг антропологик тадқиқотларда акс этиши	77
Ш.Холикулов Россия империяси суд-ҳуқуқ органлари тизимида нотариал идоралар фаолияти	84
Ш.Усанов Янги Ўзбекистонда миллатлараро тотувликни таъминлаш сиёсатининг замонавий хусусиятлари	89

ЎЗБЕК ХАЛҚИ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ МУАММОСИНИНГ АНТРОПОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРДА АКС ЭТИШИ

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОГЕНЕЗА И ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ УЗБЕКСКОГО НАРОДА В АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

REFLECTION OF THE ETHNOGENESIS PROBLEMS AND ETHNIC HISTORY OF UZBEK PEOPLE IN THE ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

Абиров Валишер Элмуродович¹¹Абиров Валишер Элмуродович

– Тошкент давлат университети, таянч докторант.

Аннотация*Мақолада минтақада олиб борилган антропологик тадқиқотлар натижасида ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи муаммосининг ёритилиши масаласи ўрганилган.***Аннотация***В статье исследуется проблема этногенеза и этнической истории узбекского народа в результате антропологических исследований в регионе.***Annotation***The article examines the issue of ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people as a result of anthropological research in the region.***Таянч сўз ва иборалар:** ўзбеклар, антропология, этногенез, этник тарих, эволюция, ирқий тип, Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи, автохтон.**Ключевые слова и выражения:** узбеки, антропология, этногенез, этническая история, эволюция, расовый тип, тип Среднеазиатского междуречья, автохтоны.**Keywords and expressions:** Uzbeks, anthropology, etogenesis, ethnic history, evolution, racial type, race of the Central Asian interfluve, autochthonous.

Тарихий-миллий тикланиш жараёнини бошдан кечираётган ҳар қандай жамият, ўзининг келиб чиқиши тарихи, қадимги давлатчилик анъаналари тўғрисидаги билимлар учун эҳтиёжни ҳис қилади. Марказий Осиё республикалари мустақилликка эришгандан сўнг, минтақа халқларининг этногенези ва этник тарихини ўрганиш масаласининг илмий аҳамияти анча ошди. Жумладан, Ўзбекистонда ҳам халқнинг этногенез ва этник тарихини ўрганишда кенг қамровли тадқиқотлар амалга оширилди. Ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи соҳасидаги тадқиқотларни ўрганишни кучайтириш зарурлиги ҳақида гапирганда, аввалги авлод тадқиқотчилари томонидан олиб борилган илмий изланишлар натижалари ва таҳлилини эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Ўтган йиллар давомида ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи бўйича этнография, археология, антропология, манбашунослик, нумизматика, тилшунослик, эпиграфия каби фанлар соҳасида кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилди. Хусусан, антропология йўналишида олиб борилган тадқиқотлар ҳам катта аҳамиятга эга бўлди.

XIX аср биринчи ярмида ижтимоий-гуманитар соҳаларидаги илмий кашфиёт ва ютуқлар “инсон” ҳақидаги билимларни тизимлаштиришга туртки бўлди. XIX аср ўрталаридан бошлаб одамнинг эволюцион қарашлари, хусусан, инсон биологиясини ўрганишни ривожлантириш ғоялари шаклланди. Муайян тадқиқот чегарасини ва муаммоларини белгилаб олган антропология соҳаси одамларни, уларнинг аждодларини вақт ва макон орқали жисмоний хусусиятлари, экологик, ижтимоий муносабатлар ҳамда маданият билан боғлиқ ҳолда ўрганишга киришди.

Этногенез ва этник тарих муаммосини тадқиқ этишда антропологик тадқиқотлар натижалари ҳам муҳим саналади. Одамнинг келиб чиқиши, унинг эволюцияси, одамзод ирқларининг пайдо бўлиши, одамнинг тана тузилишидаги нормал фарқ ва тафовутлар, ўзгарувчанлиги масалаларини ўрганиш халқ этногенезининг тарихий босқичларидаги муаммосини ечишда муҳим роль ўйнайди. Марказий Осиё минтақасида, унинг географик жойлашувига кўра қадимги даврлардан мураккаб ирқий ва этник жараёнлар кечган,

шунингдек, қўшни халқларнинг ҳам тарихий шаклланишда муҳим роль тутган.

Антропологик тадқиқотларда ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи (№1 жадвалга қаранг)

I. XX аср 20-50 – йиллар;

II. XX аср 70-80 – йиллар;

III. Мустақиллик йиллари.

Жадвал №1

XX аср 20-40 – йилларида ўзбек халқи этногенезини антропологик жиҳатдан ўрганишга киришган олимлар олдида қуйидаги масалалар турар эди: 1) ўзбек халқи илк ўзаги ва унинг шаклланишида иштирок этган типларни ўрганиш; 2) ўзбек халқи илк ўзаги шаклланган ҳудудни аниқлаш; 3) узоқ тарихий жараён давомида бу типнинг бошқа типлар билан аралашувини кузатиш; 4) ҳозирги замон типининг шаклланишида қандай типлар иштирок этганини кўрсатиш [16:75-76]. 1927 ва 1928 йилларда Л.В.Ошаниннинг “Материалы по антропологии Средней Азии. Узбеки Хорезма” деб номланган икки қисмдан ташкил топган асари чоп этилди. Асарда қадимги даврдан XX асргача бўлган даврда Хоразм воҳасидаги ҳар ҳил турдаги антропологик элементлар ўрганилиб, Хоразмда калта бошли эронийлар ва узун бошли скиф-сармат кўчманчи қабилаларнинг ўзаро аралашуш жараёни содир бўлганлигини тахмин қилиб, антропологик белгиларига кўра Хоразм ўзбеклари аралаш таркибдаги халқ, деган фикрни илгари суради.

1930-40 – йиллар оралиғида Ўрта Осиё минтақасида миллий ўзлигини тиклашга қаратилган аҳолининг уринишлари натижасида қатағончилик сиёсати авж олди. Ўлка халқларининг тарихига оид маълумотларни ҳатто рус тарихчи олимлари ҳам нашр этишга чўчиди. II жаҳон уруши бошларида немис олимларининг “олий ирқ” назарияси кенг оммалашди. Собиқ СССР томонидан мустамлака халқларнинг миллий хусусиятларини назарий ва ғоявий жиҳатдан асосланган шаклда тадқиқ этиш долзарб масала сифатида кўтарилди. Шундай бўлса-да, антропологик ва этнографик тадқиқотлар

муаммосининг ёритилишини хронологик жиҳатдан уч босқичга ажратиш мумкин.

тўхтаб қолмади. Мисол қилиб, Л.В.Ошаниннинг Фарбий Помирнинг эронийзабон қабилаларига бағишланган тадқиқотларини кўрсатиш мумкин.

XX аср 40 – йилларида Ўзбекистонда антропология соҳаси олдида турган вазифаларнинг сони кўпайиб, давр нуқтаи назаридан долзарб аҳамият касб этди. Соҳага оид ташкилий фаолият ва антрополог мутахассисларни тайёрлаш жадаллашди. Минтақани антропологик жиҳатдан ўрганиш натижасижа бир қатор фундаментал тадқиқотлар пайдо бўлди ва келажакда амалга оширилиши лозим бўлган муҳим вазифалар аниқланди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида немис антропологи Ханс Фридрих Карл Гюнтер ирқчилик назариялари [2] Ўрта Осиё ва унга қўшни бўлган халқлар ва мамлакатлар келиб чиқиши, маданияти Марказий Германиянинг шимолий орийларига бориб тақалишини кенг тарғиб қилмоқда эди. Ўрта Осиё халқларининг этногенези ва этник тарихи масалалари бўйича 1942 йилда Тошкентда миллий автохтонизм концепцияси асосидаги махсус илмий сессияда Ўрта Осиё аҳолисининг антропологик жиҳатдан ҳар томонлама ўрганилиши ва натижаларига кўра, бу назария қатъий рад этилди. Ушбу махсус илмий сессияда антрополог Л.В.Ошанин “Этногенез народов средней Азии в свете данных антропологии” [9:305-307] мавзусида маъруза қилиб, узоқ йиллар мобайнида ўзбек ва тожик, тожик ва қирғиз халқларининг антропологиясини қиёсий ўрганганлигини, ўзбек ва тожикларда, қозоқ ва қирғизларга қараганда ўзига хос брахицефал европеоид ирқий тип мавжуд бўлганлигини таъкидлаб, бу антропологик типни Л.В.Ошанин

ТАРИХ

“Ўрта Осиё икки дарё оралиғи ирқий типи” деб атайди. Л.В.Ошанин ва В.Я.Зезенкова ҳамкорлигидаги мақолалар тўпламида [10] Л.В.Ошанин “Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов в свете данных антропологии” мақоласини эълон қилди. “Ўрта Осиё аҳолисининг индивидуал антропологик хусусиятларининг географик тақсмоти ва маълум бир минтақада яшовчи турли этник гуруҳларнинг қиёсий антропологик таҳлили шуни кўрсатдики, қабилалар ва халқлар камида олтига ирқни ўз ичига олган: иккита монголоид – Жанубий Сибир ва Марказий Осиё ва тўрта европеоид – Ўрта Осиё икки дарё оралиғи ёки Помир-Фарғона, Каспий бўйи ёки Ўрта ер денгизи шарқий тармоғи, Хуросон ва Олд Осиё ёки Арменоид” [10:12] – деб таъкидлайди муаллиф. 50-йиллар охирида Л.В.Ошанин Ўрта Осиё халқларининг антропологияси ва этногенези бўйича кўп йиллик тадқиқотлари давомида тўпланган илмий материалларини умумлаштирган уч жилдлик асарини нашр этди [8].

Антропология фанининг ривожига антрополог Қ.Н. Нажимов ҳам ҳисса қўшди. Унинг тадқиқотлари [7] натижасида Сурхондарё вилояти антропологик жиҳатдан ўрганилиб, инсон пайдо бўлган ўчоқлардан бири эканлигини аниқлади. Қ.Нажимов Сурхондарё вилоятида европеоид ирқи ҳамда монголоид белгилари мавжуд бўлган Ўрта Осиё икки дарё оралиғининг брахицефал (ўзбеклар, тожиклар), долихоцефал Каспий бўйи (туркманлар) ва долихоцефал Хуросон ирқи намуналари бор аҳоли қатлами яшайди, деган хулосага келади.

Л.В.Ошанин, В.Я.Зезенкова, В.В.Гинзбург, М.М.Дьяконов, Т.А.Трофимова, А.И.Ярхо ва бошқаларнинг илмий асарларидан келиб чиққан фикрларни умумлаштириб айтиш мумкинки, ўзбек халқининг илк ўзаги Амударё ва Сирдарё оралиғида европеоид ирқий тип бўлган асосий қатлам (мил.авв. III-II минг йилликлар) ва монголоид ирқий тип (мил.авв. I минг йиллик) вакилларининг ўзаро аралашуви жараёнида шаклланди. Инсон бош суяқларини қиёсий ўрганиш натижасида, ҳар хил ирқий типларнинг ўзаро аралашуви кузатилган бўлиб Ўрта Осиёга монголоид ирқий типнинг милоддан аввал пайдо бўлганини аниқладилар [16:86].

Ўзбек халқини антропологик жиҳатдан ўрганишда Ўрта Осиё давлат университети антропология кафедраси асосчиси ва раҳбари Л.В.Ошаниннинг хизмати катта бўлди. Унинг раҳбарлигида Туркистон бўйлаб 29 та

антропологик экспедиция уюштирилди. Олимнинг узоқ йиллар изланишлари натижасида, Ўрта Осиё аҳолисининг шаклланиши мураккаб жараёнда кечганлигини ва унинг антропологик типини кўрсатиб берди. Л.В.Ошанин ва унинг шогирдлари В.Я.Зезенкова, Қ.Н.Нажимовларнинг саъй-ҳаракатлари натижасида Туркистон антропологик жиҳатдан учта вилоятга ажратилди. Амударё ва Сирдарё оралиғида яшовчи ўзбеклар ва тожиклар ер юзидаги мавжуд учта ирқнинг (европеоид, негроид ва монголоид) бири – европеоид ирқининг “Ўрта Осиё икки дарё оралиғи типи”га мансуб, деб топилди. Москвалик антрополог А.И.Ярхо бу ирқни “Помир-Фарғона типи” деб атади. Фарғона водийсидаги Селунғур ва Сурхондарёдаги Тешиктош ғорларидан топилган қадимги аجدодларимиз қолдиқлари туфайли Ўзбекистон Африка ва Олд Осиё ҳудудлари билан бир қаторда, ҳозирги замон одамларининг пайдо бўлиши жараёни юз берган ҳудудлар таркибига киритилди. XX аср 20-50 – йилларда антрополог олимларнинг Ўрта Осиёда олиб борган тадқиқотлари натижасида, Ўрта Осиё икки дарё оралиғи ирқий типи Хоразм, Чоч, Суғд, Бақтрия ва Фарғона каби қадимий вилоятларни ўз ичига олади. Ўзбек халқининг шаклланиш ўзаги ушбу минтақа, ўзбек халқи эса икки дарё оралиғидаги маҳаллий-автохтон халқ, деган хулосани берди.

XX аср 70-80 – йилларида Ўзбекистонда археологик экспедициялар билан бир қаторда антропологик тадқиқотлар ҳам жадаллашди. Антрополог ва археолог олим ҳозирги кунда Россия Фанлар академияси Этнология ва антропология институтининг жисмоний антропология маркази бош илмий ходими, тарих фанлари доктори, профессор Т.К.Ходжайов асарлари ва илмий мақолалари нашр этилди. Олимнинг илмий изланишлари натижасида бронза даври Сополлитепа аҳолисининг антропологик таркиби, қадимги Ўзбекистоннинг палеоантропологияси, Марказий Осиё антропологияси, Ўрта асрларда Марказий Осиёда этногенетик жараёнлар, Миздахқандан, Тўққала, Кердер манзилгоҳлари, Устюрт палеоантропологик материаллари, неолит давридан XX аср бошларига қадар Ўрта Осиёда антропологик типларнинг шаклланиш йўналишлари динамикаси, Марказий Осиё ва Қозоғистон халқлари антропологияси, Ўрта Осиё палеоантропологияси ва этногенетик муаммолари, Зарафшон водийсининг энг

қадимий, қадимий ва Ўрта аср аҳолиси, Марказий Осиё халқларининг этник тарихи, Ўрта Осиё ва Қозоғистон халқларининг этногенези ва этник тарихи муаммолари ўрганилди. Албатта, бу тадқиқотлар ва уларнинг натижалари ушбу давр жиҳатидан катта ютуқ эди. 1980 йилда В.П.Алексеев ва А.А.Аскарлов ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Некоторые проблемы комплексного изучения этногенеза узбекского народа” [1: 26-34] номи остидаги мақоласида этногенез ёки маълум бир халқнинг келиб чиқиши муаммоси, уни шакллантириш асосан совет тарихий илм-фанига боғлиқлигини ёзади. СССРда миллий маданиятни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Табиийки, миллий маданиятларнинг ривожланиши билан халқнинг ўтмишига, келиб чиқиш тарихига қизиқиши ортиб боради, деб қайд этади [1:26]. Мазкур мақола ўзбек XIX аср охиридан XX аср 70-йилларига қадар совет даврида олиб борилган археологик, этнографик, антропологик тадқиқотлар натижаларини кўрсатиб, мафкуравий қолипдан четга чиқилмай ёзилган бўлса-да, муаммо доирасида амалга оширилиши лозим бўлган кўп йиллик мақсадли дала ва стационар тадқиқотлар, республика бўйлаб турли даврларда дафн этилган қабристонларда археологик қазилмалар олиб бориш, республиканинг турли минтақаларига топонимик ва лингвистик экспедицияларни ташкил этиш билан тизимли экспедиция сафарлари орқали этнографик материаллар йиғиш, қадимги муаллифлардан Ўрта Осиё халқлари ҳақидаги маълумотларнинг таржимасини ва ўзбек халқининг этногенезига оид ўрта аср араб ва форс манбаларини тўплаш, аҳоли генетикаси бўйича кенг кўламли ва лаборатория тадқиқотларини ўтказиш каби масалаларини кўрсатиб берди.

70-80 – йилларда Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида антропологик тадқиқотлар ўтказган антрополог олимлар ўз изланиш натижалари билан кўплаб илмий янгиликларни фанга киритиб, Л.В.Ошаниннинг концепциясини мустаҳкамладилар. Антропологик материаллар асосида минтақа аҳолисининг антропологик таркиби, унинг хусусиятлари, Ўрта Осиё аҳолисининг қайси типлар натижасида шаклланиш белгилари таҳлил қилинди. Жанубий Ўзбекистон ҳудуди инсон пайдо бўлган ўчоқлардан бири эканлиги исботланди. Ўрта Осиё икки дарё оралиғи ирқий типининг шаклланиш даври аниқланиб, монголоид тип билан аралашув жараёни,

европеоид ирққа тегишли типлар ҳам яшаганлигини кўрсатиб берди.

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларида Т.К.Ходжайов ва Г.К.Ходжайоваларнинг илмий изланишлари натижасида, бир қатор тадқиқот ишлари чоп этилди. Т.К.Ходжайовнинг монографик тадқиқотлари ва илмий мақолаларида ўзбек халқининг антропологик қиёфаси, Ўрта Осиёнинг қадимги, Ўрта асрлар ва ҳозирги замон аҳолисининг антропологик таркиби, уни ташкил қилувчи ирқий ва этник гуруҳларнинг ўзаро алоқалари масалаларига доир хулосаларини берди. Илмий изланишлари давомида XX аср 70-йилларида ҳукмрон бўлган мўғулий ирқ хусусиятларини мужассамлаштирган аҳоли Марказий Осиёга илк бор бундан икки минг йил илгари хун қабилалари билан бирга кириб кела бошлаган, деган фикрни тўлдириб, мўғулий ирқ вакиллари Ўрта Осиёга илк бор миллоддан аввалги I минг йиллик, яъни бундан 2,5 минг йил илгари, хун қабилаларига ундан 500 йил аввал кириб келган, деган тўхтама келади [14:22]. Т.К.Ходжайов 100 дан ортиқ экспедицияларда иштирок этди. Улардан асосийлари Шимолий Бақтриянинг прото-шаҳар цивилизациясини ўрганиш (Сополлитепа, Жарқўтон манзилгоҳлари ва некрополлари), Сумбар (Паркхай II), Орол (шаҳарнинг чап ва ўнг қирғоқлари, некрополлари), Амударё дельтаси – Миздахкан, Тўққала, Куюққалъа ва бошқалар), Тошкент (Ковунчи маданиятига оид дафн ёдгорликлари), Фарғона (Поп, Гурмирон, Обишир ва бошқа некрополлари) билан боғлиқ.

Т.К.Ходжайовнинг Г.К.Ходжайова билан ҳаммуаллифлик асосида ёзган “Ўзбек халқининг антропологияси ва этник тарихи” [15] ўқув қўлланмасида Тошкент воҳаси, Сурхондарё воҳаси, Жанубий Орол бўйи, Зарафшон воҳаси аҳолиси ва Қадимий Ўзбекистоннинг ижтимоий масалаларига оид маълумотлар берилади. Муаллифлар ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихида муҳим роль ўйнаган учта тарихий давр ҳақида тўхталиб ўтадилар. Биринчи, миллоддан аввалги III-II асрларда Ўрта Осиё дашт минтақаларидан ҳозирги ўзбек халқига хос антропологик қиёфа шакллана бошлаган. Иккинчи, ўзбек халқининг шаклланишида муҳим роль ўйнаган IX-XII асрлар ва учинчи муҳим давр – XV аср охири ва XVI асрлар. Ўзбек халқининг асосини эса ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида бир неча минг йиллар давомида яшаб келган маҳаллий сўғдийлар, бахтарлар, хоразмийлар, шаклар,

ТАРИХ

массажетлар, қангюйликлар ва даванликлар ташкил этади, деб ёзади [15:104-106].

Г.К.Ходжайованинг “Этническая антропология Узбекистана” [13] докторлик диссертациясида Ўзбекистон аҳолисининг антропологик таркиби, уни ташкил қилувчи ирқий ва этник гуруҳларнинг ўзаро алоқалари, ўзбек халқининг узоқ давом этган, кўп қиррали, мураккаб этногенези ва этник тарихи муаммоси антропологик тадқиқотлар натижасида ёритилади. Ушбу тадқиқот иши мустақилликнинг дастлабки йилларида палеоантропология, соматология, археология, этнография, тарих соҳасидаги қадимги ва ўрта аср ёзма манбаларида келтирилган маълумотлардан атрофлича фойдаланган ҳолда, ўзбек халқининг этник антропологияси ва этногенез муаммолари, уларнинг Олд ва Жанубий Осиё, Евроосиё халқлари билан этногенетик алоқаларининг тадқиқ қилиниши билан антропология соҳасида муҳим аҳамият касб этади. Муаллиф томонидан ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи синхрон ва диахрон жиҳатларида тарихий динамикаси кўрсатилиб, антропологик белгиларнинг географик тарқалишини, маҳаллий аҳолига хос антропологик ва этник мажмуаларнинг шаклланиш қонуниятларини аниқлашга муваффақ бўлинди. Ўзбек халқининг антропологик ва этник шаклланиши тарихида муаллиф уч даврни ажратиб, Ўрта Осиёнинг ҳозирги аҳолиси, қадимги ҳамда Ўрта асрларга оид антропологик ашёларни тадқиқ қилиш натижасида Сўғд, Хоразм, Бақтрия, Тохаристон, Парфия-Марғиёна, Чоч-Илоқ, Уструшона, Фарғона, Устюрт, Помир, Тиёншан ва Олой тарихий-маданий вилоятлар аҳолисида мўғулий аломатларнинг пайдо бўлиш даври, асрлар давомида ўзгариб бориши, ҳозирги аҳоли таркибида нисбий миқдори аниқланиб, Ўрта Осиё антропологик ва этник тарихига оид муҳим маълумотларни олиб чиқди. Тадқиқотчининг замонавий математика-статистика услубларини кенг жорий қилиш натижасида аҳолининг ҳудудий этник ва ирқий туркумлаш тавсияси кейинги йиллар антропологик тадқиқотларида амалга оширилмади. Г.К.Ходжайова илмий изланишлари натижасида, ўзбек халқининг келиб чиқиши асосини қадимий даврларда шу ҳудудларда яшаб ўтган маҳаллий халқлар ташкил этганини ва уларга турли тарихий даврларда келиб қўшилган туркий элат ва халқлар ўзбек халқининг шаклланишида асосий таркибий қисм сифатида иштирок қилган, деган тўхтамга келади.

Мустақиллик йилларининг бошларида антропология соҳасида бир қанча тадқиқотлар нашр этилган бўлса-да, кейинги йилларда бу иш фаол давом этмади. 1998 йилда Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг бир гуруҳ тарихчи олимлар ва оммавий ахборот ходимлари билан бўлиб ўтган учрашувида ўзбек халқининг келиб чиқиш муаммоси долзарб масала сифатида кўтарилди. Шундан сўнг, муаммо доирасида тарихий, этнографик, археологик, манбашунослик ва бошқа йўналишларда тадқиқотлар сони кўпайди, конференция ва семинарлар ўтказилиб, тўпламлар чоп этилди. Бироқ антропология соҳасида муаммога оид илмий изланишлар пасайди. Ўлкада санокли саналган антрополог олимлар Т.К.Ходжайов ва Г.К.Ходжайова ҳам Россия Фанлар Академияси Этнология ва антропология институтига фаолиятини кўчирди. Малакали антрополог кадрлар тайёрлаш каби ташкилий фаолият амалга оширилмади, археологик илмий изланишлар натижасидаги материалларни антропологик таҳлил қилиш XX асрда амалга оширилган антропологик тадқиқотлар натижасидан келиб чиқиб хулосалар берилди ва бу, археологлар зиммасига тушди. Бу эса ўз самарасини бермади ва ҳозирги вақтгача антрополог мутахассисларга талаб сақлаб қолинмоқда.

Т.К.Ходжайов ва Г.К.Ходжайова 2000-йиллардан бугунги кунгача Марказий Осиёни антропологик жиҳатдан ўрганишни давом эттириб келмоқдалар. Уларнинг илмий изланишлари натижасида краниология бўйича Селунгур палеолит даври, Амударё дельтасидаги Афригид ва Кердер маданияти популяциясининг палеодемографияси, жанубий Орол денгизи минтақасининг Ўрта аср аҳолисининг палеодемографияси, Ўрта асрларда Фарғона аҳолиси (Мунчактепа қабристонини материаллари асосида), Шарқий Помирдаги Сўғд аҳолиси, Сўғд популяциясининг антропологик хусусиятлари, Кушон ва Бақтрия аҳолисининг антропологияси, Сополлитепа ва Жарқўтан кўмилган жойлари материаллари асосида, Шимолий Бақтрия бронза даври аҳолисининг палеодемографияси, Бўрижар қабристонини мисолида Ўрта Сирдарё ҳавзасининг ўрта оқим аҳолиси, Катта Ойбўйирқалъа мажмуасини ўрганиш, Сангиртепадан топилган краниологик материаллар ҳақида, Ўрта Осиё палеодемографияси, тарихий-антропологик тадқиқотлар натижасида ўзбекларнинг этник ва сиёсий тарихи ва шу каби масалалар ўрганилди.

2011 йилда нашр этилган “Народы и культуры” туркумининг “Ўзбеки” деб номланган жилдида ўзбек халқининг этник ва сиёсий тарихи, хўжалик фаолияти, оила ва ижтимоий ҳаёти, моддий ва маънавий маданияти ҳақидаги материаллар йиғилди. Етакчи ўзбек ва рус мутахассислари томонидан янги далиллар, бой материаллар асосида ёзилган ушбу китоб ўзбеклар тарихи ва маданиятини ўрганишда халқнинг этник тарихи, машғулоти, маданияти, ижтимоий ҳаёти, оила муносабатлари ва маънавий-маданият тарихига оид материалларни йиғма шаклда тақдим этди. Мазкур асарда Т.К.Ходжайов ва Г.К.Ходжайова ўзбекларнинг этник ва сиёсий тарихини тарихий-антропологик тадқиқотлар негизида ёритиб берадилар [12:14-24]. Муаллифлар ўзбек халқи этногенези, этник тарихи, ирқий типлари тўғрисида фаолияти давомида тадқиқ этган барча маълумотларини умумлаштирган ҳолда асарда келтирадилар.

2007 йилда А.Н.Сулаймонов “Тошкент антропология мактаби ва унинг Ўрта Осиё халқларини ўрганишдаги фаолияти” [11] номли диссертация ишида XX аср 20-60 – йиллари амалга оширилган антропологик тадқиқотларда Ўрта Осиё халқлари антропологик қиёфаси, этногенези ва этник тарихини тадқиқ этиш борасидаги тадқиқотларни кенг таҳлил қилади. А.Х.Дониёров ва А.Н.Сулаймоновларнинг “Роль Ташкентской антропологической школы в изучении народов Средней Азии” [3] мақоласида Ўрта Осиё халқларининг этногенези ва этник тарихини ўрганишда Тошкент антропология мактаби вакилларининг фаолиятини таҳлил қилиб, Ўрта Осиё халқларининг ирқий ва этногенетик мансублиги билан боғлиқ бир қатор масалаларни ҳал қилишда мактаб олимларининг ролини кўрсатиб беради.

Мустақиллик йилларида маҳаллий олимларнинг антропология соҳасига доир кам сонли мақолалари қаторига С.Т. Мирсоатованинг “Ўзбекистонда тош асри одамларининг жисмоний типлари” [6] деб номланган мақоласини киритиш мумкин. Муаллиф инсоният пайдо бўлган қадимги минтақалар, уларнинг жисмоний типлари ва тарқалиши хусусида сўз юритиб, Ўзбекистонда тош асри одамларининг жисмоний типлари ҳақида археологик материаллар асосида маълумот беради. С.Т.Мирсоатова қайд этишича, Ўзбекистон ҳудудлари хомо эректуслар томонидан илк бор забт этилган.

Сўнгра юртимизга Ғарбий Европада пайдо бўлган неандерталлар кириб келганлар. Маълумки, неандертал типдаги одамлар Ғарбий Европа хомо эректусларидан пайдо бўлганлар ва кейинчалик бутун дунёга тарқалганлар. Бу типдаги гоминидлар бундан 100 минг йиллар муқаддам пайдо бўлган ва Ўрта Осиё ҳудудларини бундан 50-60 минг йиллар бурун эгаллаганлар, деб ёзади [6,22-23]. А.Маликов эса ўз мақоласида ҳозирги замон антропологик концепцияларда уруғ ва қабилани ўрганишда минтақанинг ўзига хос хусусиятлари, ҳар хил ёндашувлар ва тушунчаларни таҳлил қилиб беради [5].

Кейинги йилларда Ўзбекистонда антропология соҳасидаги изланишлар ривожланмаган бўлса-да, ўлка антропологиясига рус ва хориж тадқиқотчилар томонидан қизиқиш сақланиб қолди. Бунга мисол сифатида, 2015 йилда россиялик тадқиқотчилар Н.А.Дубова ва В.В.Куфтериннинг Бўстон VI некропол материаллари асосида сўнги бронза даври жанубий Ўзбекистон аҳолисининг антропологиясига бағишланган асарини кўрсатиш мумкин [4].

Мустақиллик йилларида антропология соҳасида фаолият олиб борувчи тадқиқотчи кадрлар шаклланмади. Ўзбек халқи этногенези ва этник тарихи борасидаги антропологик хулосалар совет даврида олиб борилган тадқиқотларга таяниб келмоқда. Л.В.Ошанин ва унинг давомчилари, Т.К.Ходжайов ва Г.К.Ходжайоваларнинг тадқиқотлари ўзбек халқи антропологиясига оид асосий адабиётлар бўлиб хизмат қилаяпти. Сўнги йилларда антропология ва унинг тарихий, маданий, амалий, ижтимоий каби йўналишларида давлат университетларида ўқув соатлари жорий этилди. Ёндош фанларда педагогик, фалсафий антропология фанларини ўқитиш йўлга қўйилди. Бугунги кунда, ўзбек халқи этногенези ва этник тарихини антропологик маълумотлар асосида ўрганиш, антропология соҳасини тубдан ислоҳ этиш, кадрлар тайёрлаш, олиб борилаётган археологик экспедицияларда антропологик, этнографик маълумотлар йиғиш ва уларни ўзбек халқи этногенези ва этник тарихига оид тўпланган қадимги ёзма манбалар маълумотлари билан қиёсий ўрганиш, аҳоли генетикасини ўрганиш, лаборатория тадқиқотларини ўтказиш каби масалалар ўз долзарблигини сақлаб қолган.

Адабиётлар:

1. Алексеев В.П., Аскарлов А.А., Ходжайов Т.К. Некоторые проблемы комплексного изучения этногенеза узбекского народа // *Общественные науки в Узбекистане*. Вып.11. –Т., 1980.
2. Ганс Ф.К. Гюнтер. Индоевропейская религиозность. – Тамбов, 2006. – 80 с., [Расология еврейского народа](#). – Сампо, 2010. – 374 с., Родоведение. Наука о семье / В.Б.Авдеев. – М.: «Белые альвы», 2011.
3. Дониёров А.Х., Сулайманов А.Н. Роль Ташкентской антропологической школы в изучении народов Средней Азии // *Этнографическое обозрение*. 2015. № 4.
4. Дубова Н.А., Куфтерин В.В. Антропология населения Южного Узбекистана эпохи поздней бронзы (по материалам некрополя Бустон VI) [Серия «Этническая антропология Средней Азии». Вып. 4]. Москва: Старый сад, 2015.
5. Маликов А. Некоторые теоретические подходы к изучению рода и племени в современных антропологических концепциях // «*Ўзбекистон тарихи*» журналы. №3-4, 2016.
6. Мирсоатова С.Т. Ўзбекистонда тош асри одамларининг жисмоний типлари // «*O'zbekiston arxeologiyasi*». №2 (3). Самарканд, 2011.
7. Наджимов К.Н. Антропологические материалы к проблеме этногенеза некоторых народов Средней Азии (узбеков, таджиков, туркмен и дунган) // *Сборник трудов аспирантов САГУ*, вып. 1. Ташкент: Изд-во САГУ, 1952. С. 29-40., Антропологический состав некоторых народов Сурхандарьинской области и вопросы их этногенеза в свете данных антропологии. Автореферат канд. дисс. Ташкент, 1953. 24 с., Антропологический состав населения Сурхандарьинской области (в связи с некоторыми вопросами этногенеза) // *Труды САГУ*, новая серия, вып. 143, Биологические науки, кн. 35. –Т., 1958.
8. Ошанин Л.В. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Ч.1. Ереван, 1957. – 139 с., Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Ч.2. Ереван, 1958. Антропологический состав населения Средней Азии и этногенез её народов. Ч.3. Ереван, 1959.
9. Ошанин Л.В. Этногенез народов Средней Азии в свете данных антропологии: доклад на сессии Академии Наук СССР по этногенезу Средней Азии // *Советская этнография*. М., № 6-7. 1947.
10. Ошанин Л.В., Зезенкова В.Я. Вопросы этногенеза народов Средней Азии в свете данных антропологии. (Итоги 25-летних антропологических исследований в Средней Азии). Сборник статей. Ташкент: Издательство Академии Наук УзССР, 1953.
11. Сулаймонов А.Н. Тошкент антропология мактаби ва унинг Ўрта Осиё халқларини ўрганишдаги фаолияти. Тарих фан. бўй. фал. док. ... дис. – Т., 2007.
12. Ходжайов Т.К., Ходжайова Г.К. Этническая и политическая история узбеков. Историческая антропология // *Узбеки*. Серия «Народы и культуры». М., Наука, 2011.
13. Ходжайова Г.К. Этническая антропология Узбекистана. Дис.... док. ист. наук. – Т., 1997.
14. Хўжайов Т.К. Ўрта Осиёда мўғулий ирқ. // «*Фан ва турмуш*» журналы. №6. 1991.
15. Хўжайов Т.К., Хўжайова Г.К. Ўзбек халқининг антропологияси ва этник тарихи // *Ўқув қўлланма*. – Т.: Университет, 1995.
16. Ҳошимова Д.Ф. Ватан тарихшунослигида ўзбек халқининг этник тарихи ва этногенезининг ўрганилиши (XIX аср ўргалари XX аср). дис. – Т., 1997.

(Тақризчи: Б.Усманов – тарих фанлари доктори)